

İdris-i Bitlisi'nin *Heşt Bihişt*'inde Osmanlı'ya Dair Efsanenin Yaratılması ve Tarih Yazımı

*Ali Anooshahr**

Ottoman Mythmaking and Historiography in Idris-i Bitlisi's Hasht Bihişt

Abstract ■ This article investigates the treatment of early Ottoman history in Idris Bitlisi's *Hasht Bihişt*. I will argue that while earlier scholarship sought to find the facts of the origins of the House of Osman from Ottoman chronicles, Idris' text should be investigated for exactly the opposite—namely, the process of conscious mythmaking by the author. Idris attempted to reconcile two different types of myth. One was the origin myth of the dynasty that traced the sultans to Central Asia. The second was a myth of the formation of the Ottoman polity which he tried to present as a Roman Empire, inheritor of the legacy of Alexander the Great and Byzantine emperors.

Keywords: Idris Bitlisi, *Hasht Bihişt*, Ottoman Dynastic Myth, Ottoman Historiography, Persian Historiography, Rüm

Uzunca bir süre Osmanlı tarih yazımının başlangıcı olarak on beşinci yüzyıl sonları saptanmıştır. Günümüze kadar gelebilmiş *Tevarih-i Âl-i Osmanlar* yazılırken kullanılan materyaller bir önceki yüzyıla kadar uzanmakla birlikte modern tarihçiler özellikle II. Beyazıt'ın saltanatını Osmanlı tarihi kaynaklarının üretimi için temel almayı sürdürmektedir.¹ İster bu kaynaklarda olgusal veriler arayanlar,

* University of California-Davis.

1 İnalçık, "The Rise of Ottoman historiography", P. M. Holt and Bernard Lewis (eds), *Historians of the Middle East* (London: Oxford University Press, 1964), s. 152-167; Victor Ménéage, "The beginning of Ottoman historiography", *a.g.e.*, s.168-179; Dimitris Kastritis, "The historical epic *Ahvâl-i Sultân Mehemmed* (The tales of Sultan Mehmed) in the context of early Ottoman historiography", H. Erdem Çıpa and Emine Fetvacı (eds), *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future* (Bloomington: Indiana University Press, 2013), s.1-23.

ister onları edebi açıdan ele alanlar olsun, modern tarihçilik çalışmalarının temel referans kaynağı olan bu yüzyıla ait temel külliyat, yirminci yüzyılın başından beri yeniden düzenlenmekte ve basılmakta olan Türkçe kaynaklardan oluşmaktadır. Bu derece akademik üretim, günümüze ulaşan kaynaklar arasında Türkçe olanların çoğunluğu, modern Osmanlı tarih yazımının Türk milliyetçiliğine dayanan kökenleri ve, muhtemelen, Türkiye dışındaki araştırmacıları Osmanlı tarih çalışmalarına Türkçe dil eğitimi vasıtasıyla bağlayan akademik-kurumsal sınırlarla açıklanabilir.²

Yakın zamanlarda Türkçe kronikler üzerine odaklanmanın göze çarpan sonuçları ortaya çıkarken, bu durumun, aynı zamanda, Türkçe olmayan materyalleri ikinci dereceye indirgeme gibi yan etkileri de maalesef olmuştur. Özellikle, Farsça metinlerin ihmal edilmesi çok önemli bir durumdur. Şükullah Efendi'nin *Behcetü't-Tevarih*'inin kısmi edisyonu yapılmakla birlikte, II. Bayezid'in saltanatına dair en önemli tarihi metninin ise, sistematik bir çalışmaya konu olmaması şöyle dursun, henüz edisyonu bile yapılmamıştır. Bu metin, bir Safevi mültecisi olan İdris-i Bitlisi tarafından 1506 yılında yazılan *Heşt Bihişt* (Sekiz Cennet)'tir.³ Dönemin methiye tarzını yansıtan *Heşt Bihişt* çok süslü bir Farsça ile yazılmıştır ve açıkçası İlhanlılar ve Timurular zamanında yazılan başyapıt niteliğindeki tarihi eserlere eşdeğer konumda olması amaçlanmıştır. Söz konusu eser, yüzlerce el yazması varaktan oluşmakta ve kesinlikle kendinden önce yazılan ve de daha iyi bilinen Türkçe eserleri gölgede bırakmaktadır.

2 Colin Imber, *Studies in Ottoman History and Law*, (Istanbul: Isis Press, 1996), s. 8-13; Halil Berktaş, "State and peasant in Ottoman historiography", H. Berktaş and S. Faroqi (eds.), *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, (London: Frank Cass, 1992), s. 138-139.

3 Yazar hakkında biyografik çalışma ve diğer referanslar yakın zamanlardaki çalışmalarda bulunabilir; Vural Genç, "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokrati: İdris-i Bidlisi'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVI (2015), s. 43-75, ilaveten onun doktora tezi, "Acemden Ruma: İdris-i Bidlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısmı (1481-1512)", İstanbul Üniversitesi, 2014 (özellikle s. 24-302); Ebru Sönmez, *İdris Bidlisi: Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy*, (Istanbul: Libra Kitap, 2012) özellikle 29-60 arası sayfalar, ilaveten Osmanlı İmparatorluğu'nun Farsça tarih yazımı bağlamında Bitlisi'nin biyografisinin önemli fakat kısa bir analizi için bkz. Sara Nur Yıldız, "Ottoman historical writing in Persian (1400-1600)", Charles Melville (ed), *Persian Historiography: History of Persian Literature*, Vol X (London: I.B. Tauris, 2012), s. 436-502. Bitlisi'nin daha erken biyografileri şuralarda bulunabilir; Clément Huart, "Bitlisi", *Encyclopedia of Islam* (I), s. 715; Victor L. Ménage, "Bitlisi", *Encyclopedia of Islam* (2), s. 1207-1208; Fleischer, C.H., "Bedlisi, Hakim-al-Din-İdris", *Encyclopaedia Iranica*, s. 75-76.

Yazarının giriş bölümünde belirttiğine göre, bu eser dönemin sultanı II. Bayezid tarafından bizzat ısmarlanmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi, uzunca bir süreden beri tarihçiler, Osmanlılar arasında tarihi bilincin, tam olarak teşekkülü, ya da en azından artmasının bu sultanın (II. Bayezid) saltanatı döneminde olduğunu düşünmüşlerdir.⁴ Yakın zamanda, bu görüş, Bayezid döneminde devletin desteğiyle yazılan sadece üç adet örnek bulan Murat Mengüç tarafından eleştirilmiştir.⁵ Fakat bu eleştiri ancak, Malikzade Mahmut'a ait *Şahname* (*Şehname-i Melik Ümmi* olarak da bilinmektedir) türünden diğer Farsça yazılmış "tarihi" eserleri saymasak bile, *Heşt Bihişt*'in önemi göz ardı edildiğinde söz konusu olabilir.⁶ Mengüç iddiasını, *Heşt Bihişt*'i "Ruhi ve Neşri'ye ait [iki kroniğin] kapsamlı bir birleşimi" şeklinde önemsizleştirerek ispatlamaya çalışmaktadır.⁷ Fakat bu nevi acelecilikle yapılan genellemeler söz konusu metni detaylı bir şekilde okuyup analiz etmekle eş değer tutulamaz.

Önsözünde, İdris-i Bitlisi Sultan'ın kendi zamanında imparatorluğa dair var olan Türkçe tarih eserlerinin efsanelerle dolu olduğunu kendisine şikâyet ettiğini anlatmaktadır. Bitlisi'ye göre Sultan kendisinden, Osmanlı Hanedanı'nı ve onun başarılarını doğru olarak kaydetmek üzere İlhanlılar için Farsça yazılan eserlerin tarzında bir tarih kitabı yazmasını istemiştir.⁸ Kısacası, eğer Bitlisi'nin iddiası doğru ise, *Heşt Bihişt* doğrudan saray tarafından ısmarlanmış emperyal bir projenin ürünüdür ve dolayısıyla erken dönem Osmanlı tarih yazımının teşekkülünde en önemli kanıtlardan birisidir. Ruhi ve Neşri ile karşılaştırıldığında, Bitlisi'nin Osmanlılar'ın kökeni ve Osman ve Orhan'ın saltanatını anlattığı bölümlerde, özellikle Ruhi'nin izinden gittiği görülmektedir. Bu seçimi gayet doğaldır. II Bayezid'in saltanatı döneminde yazılmış diğer kronikler (Oruç Paşa, Aşıkpaşazade veya Anonim) Osmanlı Hanedanı'na bazı eleştiriler yöneltirken, Ruhi'nin metni 1484 yılında, tahta çıkışından kısa bir süre sonra Sultan'a ithafen yazılmıştır.⁹ İdris-i Bitlisi doğal olarak eserini saray tarafından yazdırılan bir kroniğe

4 İnalçık, "The rise of Ottoman historiography", P. M. Holt and Bernard Lewis (eds), *Historians of the Middle East* (Oxford University Press, 1964), s. 164–5.

5 Murat Cem Mengüç, "Histories of Bayezid I, historians of Bayezid II: Rethinking late fifteenth-century Ottoman historiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Volume 76, Issue 03, October 2013, s. 373-389.

6 Yıldız, "Ottoman", s. 456-461.

7 Mengüç, "Histories", 389.

8 İdris, vr. 8a-b.

9 Halil Erdoğan Cengiz and Yaşar Yücel, "Ruhi Tarihi", *Belgeler*, 14, 18 (1989-1992), s. 362.

dayandırmıştır. Onun (Bitlisi'nin) yanlış hesapladığı nokta ise, 1480'lerden beri sarayda ve imparatorlukta meydana gelen gelişmeleri yanlış değerlendirmesidir.

Açıkçası *Heşt Bihişt* bu makalede tamamıyla ele almak için oldukça büyüktür. Dolayısıyla bu eser konusal olarak veya bölüm bölüm analiz edilmelidir. Bu çalışma Osmanlı Hanedanı'nın kökeni ve Osman, Orhan ve I. Murad'ın saltanatlarını içeren bölümleri ele alacaktır. Osmanlı tarihinin bu dönemi modern araştırmacıların üzerinde en çok tartıştıkları dönemlerden biridir. Yirminci yüzyılın başlarında, H. A. Gibbons, Fuad Köprülü ve Paul Wittek gibi bilim adamları Osmanlı İmparatorluğu'nun kökenini ve özünü tespit etmek için belirsizliklerle dolu bu yüzyıllarla ilgilenmiştir.¹⁰ Daha sonraki bilim adamları ise tedricen söz konusu dönemlerle ilgili anlatısal kaynakları efsanevi olarak nitelendirmişler ve de bu kaynaklardaki bilgilerden şüphe etmiştir. R. P. Lindler ve Colin Imber'in ilk çalışmaları ve son dönemde Heath Lowry'nin eserleri bu kategoriye girmektedir.¹¹ Son olarak, Cemal Kafadar'ın eserleri tarafından en iyi şekilde temsil edilen üçüncü grup yaklaşım bu döneme dair anlatımları yeni teşekkül etmekte olan Osmanlı Devleti'ne dair farklı bakış açılarının çatıştığı bir alan olarak değerlendirmektedir.¹² Bu son yaklaşım yeni dönem Osmanlı tarihçileri tarafından faydalı bir şekilde geliştirilmektedir. Pozitivist yaklaşım bu döneme ait bir çok kaynağı "mitsel" ya da "efsanevi" diyerek göz ardı ederken, son dönem tarihçileri ise açık bir şekilde bu kaynaklardan "mitolojik unsurları arındırmayı" reddetmektedir. Örneğin, Tijana Krstić bu kaynakları "eser sahiplerinin beşeri ve toplumsal gerçekliklerle ilgili vizyonlarını ifade etmek için dinsel bir dili farklı şekillerde nasıl kullandıklarını araştırmak" için kullanmaktadır.¹³

10 Herbert Adams Gibbons, *Foundation of the Ottoman Empire: a History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I (1300-1403)*, (Oxford: Clarendon, 1916); Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, (London: Luzac and Co., 1938); M. Fuad Köprülü, *The Origins of the Ottoman Empire*, translated by Gary Leiser, (Albany: State University of New York Press, 1992).

11 Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, (Bloomington: Indiana University, 1983); Colin Imber, "The Ottoman dynastic myth", *Turcica*, vol. 19, (1987): s. 7-27; Colin Imber, "The legend of Osman Ghazi", in *The Ottoman Emirate, 1300-1389 : Halcyon days in Crete I : A Symposium Held in Rethymnon, 11-13 January 1991*, ed. Elizabeth Zachariadou, (Rethymnon: Crete University Press, 1993): s. 67-76; Heath Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, (Albany : State University of New York Press, 2003).

12 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, (Berkeley : University of California Press, 1995).

13 Tijana Krstić, "Conversion and converts to Islam in Ottoman historiography of the fifteenth and sixteenth centuries", *Writing History at the Ottoman Court*, s. 61. Yine bkz. *Contested Conversions*

Krstić'in uyarısı, *Heşt Bihışt*'in ilk bölümleriyle ilgili bir çalışma için de kesinlikle geçerlidir. Ancak İdris Bitlisi örneğinde mit üretme süreci kullanılması, kaynakların doğasından kaynaklanmamaktadır. *Heşt Bihışt*'in içindeki mitsel öğelerin daha erken bir sözlü külliyattan geriye kalanlar olduğu söylenemez (Enteresan bir şekilde, İdris Bitlisi örneğinde, sadece kaynaklardan direk olarak çıkarılmamış) *Heşt Bihışt*'te bilinçli bir "mit oluşturma" süreci olarak adlandırabileceğimiz bir durum söz konusudur. Diğer bir deyişle, aşağıda açıklayacağım üzere, eserin bazı bölümlerinde İdris-i Bitlisi Osmanlı'nın kökenine ilişkin anlatıları bilfiil mitleştirmeye çalışmaktadır. Ama bu, Bitlisi'nin Osmanlılar'ın kökeniyle ilgili yeni mitler oluşturduğu anlamına gelmez. Daha ziyade, Bitlisi, Osmanlı Hanedanı'nın ilk dönemlerine dair var olan kaynaklara sembolik bir önem atfetmiştir. Bu, detaylı bir araştırmayı gerektiren ve erken dönem Osmanlı tarih yazımı üzerindeki tartışmaların ihmal edilmiş ama önemli bir yönünü yeniden canlandıran can alıcı bir faktördür.

1983 yılında, Rudi Paul Lindner, şu anki Osmanlı İmparatorluğu imajının temel olarak on altıncı yüzyılın ilk dönemlerinde yaşamış ve döneme dair var olan en önemli kronikleri yazmış olan Müslüman alim ve saraylıların geriye dönük bir yansıtması olduğunu iddia etmiştir.¹⁴ Bu görüş, en erken Osmanlı kroniklerinin çoğunun ve diğer popüler literatürün açıkçası ne saraylı ne de Müslüman alim sınıfına mensup olan ve aksine bu iki grubu eleştiren marjinal gruplar tarafından yazıldığını, ikna edici bir şekilde, ortaya koyan Kafadar tarafından eleştirilmiştir.¹⁵ Kafadar'ın argümanı yalnızca ilk dönem Türkçe materyaller üzerinde yoğunlaştığımızda geçerliliğini korumaktadır. Bitlisi'nin eseri ise tam olarak Lindner'in (başvurmamasına rağmen) şüphyle yaklaştığı, saray çevresinde ve İslami bir yapıyla yeni oluşmaya başlayan Osmanlı siyaset tecrübesinin yaratılmasında işlev gören bir çalışmadır. Fakat bu demek değil ki bu nevi anlatımları göz ardı edelim. Daha ziyade, biz hem yazarın dünya görüşünü (Krstić'in tavsiyesi üzerine) hem de bir tarihçi olarak onun metodunu analiz edeceğiz. Kısacası, bu makale, *Heşt Bihışt*'in mitlerden arındırılmasıyla meşgul olmayacaktır. Aksine, yazarın Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışını nasıl bilinçli bir şekilde mitoloji haline getirdiğini inceleyecektir.

Özele gelecek olursak, İdris-i Bitlisi'nin Osmanlı'nın kökenlerini Kuran'a ve Kitab-ı Mukaddes'deki anlatımlara sıklıkla atıflar yaparak mitik bir düzleme yerleştirdiğini düşünüyorum. Bu düzlem birbirine zıt ikili yapılarla oluşturulmaktadır.

to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire (Stanford, California: Stanford University Press, 2011), özellikle 1-50 arası.

¹⁴ Lindner, *Nomads*, s. 7.

¹⁵ Kafadar, *Between Two Worlds*, özellikle s. 60-118.

İlk yapı, hanedanın kökenlerini temsil eden Türkistan'dır. Türkistan vahşi maskuliniteyi, avcı kültürü, pastoralizmi ve de müteceviz tutumları temsil etmektedir. Ayrıca Türkistan tam olarak Orta Asya'daki coğrafi konumuyla sınırlı değildir. Daha ziyade, bu kavram genel anlamda "Doğu"yu ifade etmektedir. Türkistan'ın zıddı ise "Rum" diyarıdır ki o tarımsal verimi, şefkatli bir siyaseti, nezaketi ve denetim altına alınmış askeri aktiviteleri ifade etmektedir.

Dolayısıyla, *Heşt Bihîşt* on altıncı yüzyılın başlarında Osmanlı yönetici eliyle "Türkistan" arasındaki problemleri ilişkiyi yansıtmaktadır. Bitlisi hanedanlığın kökeninin İç Asya'yla olan bağını bilmekle beraber, Osmanlı Hanedanı ile ilgili değil, bilakis hanedanın hüküm sürdüğü siyaset sahası ile ilgili ikincil bir köken efsanesinden yararlanmıştı. Diğer pek çok çağdaşı gibi, Bitlisi yeni kurulan bu devletin kalbini cennetvari bir mekan olan "Rumeli"ye (bugünkü Balkanlar) yerleştirmekte ve de Büyük İskender'i ve Sezar'ı Osmanlı için soylu öncüler olarak betimlemektedir. Bu betimlemede, "Türkistan" ve "Türkistani karakter" bastırılmaya çalışılan ve fakat hiç bir zaman tam olarak uzak tutulamamış ve zaman zaman Osmanlı'nın batıdaki ilerleyişini tehdit eden ve de cennetin kaybedilmesine sebep olabilecek (Cengiz Han, Karamanoğulları Beyleri, Timur, Uzun Hasan ve Sah İsmail ile müşahhaslaşmış) "şeytani" bir tehlike olarak addedilen bir geçmişini yansıtmaktadır.

Osmanlı'nın kökeniyle ilgili efsanelerle ilgili olarak oldukça geniş çaplı bir tartışma söz konusudur ve Bitlisi'nin eseri de bu minvalde ele alınacaktır. Temel olarak, *Heşt Bihîşt* Osmanlı Hanedanı'nın kabaca 1400 ile 1600 yılları arasında kapsayan iki yüzyıl boyunca "Doğu"ya karşı tutumlarının tam olarak anti-tezi konumunda yer almaktadır. Baki Tezcan on dördüncü yüzyılın sonlarına doğru yazılan en erken Osmanlı kaynaklarının Türkistan'a karşı pozitif bir tutum ortaya koymakta olduğunu düşünüyor. Muhtemelen Moğollar'ın prestijinin Anadolu'da devam ettiği zamanlara kadar uzanan bu kaynaklarda Osmanlılar ve Moğollar "kuzenler" olarak resmedilmektedir. Bu anlatıdan daha sonra vazgeçilmiştir. Fakat, bu hikaye, sürpriz olmayan bir şekilde, Anadolu kökenli bir asker ve yazar olan ve Osmanlı Devleti'ndeki yeni akımlardan hoşlanmayan Aşıkpaşazade'nin eserinde varlığını sürdürmüştür.¹⁶ On beşinci yüzyılın başlarından sonra, yani Osmanlılar'ın Timur'a 1402 yılında yenilmesinden 1460'lara kadar, Osmanlı Hanedanı'nın Selçuklular (Moğollardan önce Anadolu'daki son Müslüman Hanedanı) ile bağını kurmak için yoğun bir çaba söz konusudur. Colin Imber'in işaret ettiği gibi, bu bağlamda Osmanlılar'ı, Selçuklular'ı da kapsayacak şekilde

16 Baki Tezcan, "The memory of the Mongols in early Ottoman historiography", *Writing History at the Ottoman Court*, 2013, s. 23-38.

bir çok Türk hanedanının Orta Asyalı efsanevi atası olan Oğuz Han'a bağlayan silsileler meydana getirilmiştir.¹⁷ Kısacası, on beşinci yüzyıl Osmanlı kronikleri Osmanlı Hanedanı'nın —Moğollar'ın veya Selçuklular'ın akrabaları olarak— Türkistan ile bağını kurmaya çalışmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak Cornell Fleischer'in çalışması 1510'lardan on altıncı yüzyılın ortalarına kadar olan zaman aralığını kapsamaktadır. Fleischer'e göre, Osmanlılar'ın Safeviler'e ve Memlükler'e karşı zaferleri, özellikle kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'nin ele geçirilmesi (Kudüs de buna eklenebilir), Osmanlı sultanlarının Büyük İskender veya Timur gibi dünya imparatorları olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu yorum tarzı, kıyamet öncesi Akdeniz'i tek bir çatı altında Roma İmparatoru olarak birleştirecek, Kanuni ve Mesih olarak da adlandırılan, Süleyman döneminde zirveye ulaşmıştır.¹⁸

Fakat bu yüzyılın sonuna doğru durumlar tekrar değişmiştir. Yakın bir zamanda, Pınar Emiralioğlu, Osmanlı'nın Avrupadaki durumunun tersine dönmelerinin ve de Safevilerin yükselen bir güç olmasının bazı Osmanlı aydınlarının doğuya yönelmelerine yol açtığını belirtmiştir. Emiralioğlu bu dönemde üretilen bazı eserlerin —mesela, Osmanlı'nın kökeniyle ilgili efsanelere direk olarak temas etmemekle birlikte, Seyfi Çelebi'nin eseri— değişmekte olan politik yaklaşımlara dair, ki burada Osmanlı politikalarında “Doğu” nun öneminin artması söz konusudur, yeni bir bilinci yansıtmakta olduğunu iddia etmektedir. Osmanlı Hanedanı İslam'ın önemini belirtmeye başlamış ve de hanedana dair efsanede Oğuz silsilesini tekrar vurgulamıştır.¹⁹

Bu durum bizi on yedinci yüzyılın ilk dönemlerine kadar getirmektedir. Geçen yüzyıla ait bu yaklaşımlar daha da yoğunlaşmıştır, çünkü, örneğin, II. Osman başkenti İstanbul'dan Anadolu'ya veya belki de Mısır'a taşıyarak İslam'a ve “Doğu'ya olan metaforik dönüşü bilfiil gerçekleştirmeye çalışmıştır. Dönem hakkında Gabriel Piterberg, II. Osman'ın bu hareketinin onun katledilmesiyle sonuçlanacak bir isyanı körüklediğini belirtmiştir. Piterberg'in, bu dönemle ve hanedana dair efsane ile ilgili olarak, yaklaşım tarzı bu makale için oldukça büyük

17 Colin Imber, “The Ottoman Dynastic Myth”, *Turcica: Revue D'Études Turques* 19 (1987), s. 7-27.

18 Cornell Fleischer, “The Lawgiver as messiah: The making of the imperial image in the reign of Süleyman,” Gilles Veinstein ed., *Soliman le magnifique et son temp* (Paris: La Documentation Française, 1992).

19 Pınar Emiralioğlu, “Relocating the Center of the Universe: China and the Ottoman Imperial Project in the Sixteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XXXIX (2012), s. 161-187.

önem arz etmektedir. Piterberg, Oğuzlarla bağlantı kuran efsaneyi de kapsayan Osmanlılar'ın kökenine dair efsanelerle Osmanlı Devleti'nin teşekkülüne dair efsaneleri, ki bunlar Osmanlı'nın kuruluşunu sadece hanedan açısından değil, aynı zamanda “kolektif bir bütün” olarak ele alırlar, birbirinden ayırır.²⁰ Piterberg Osmanlı Devleti'nin teşekkülüyle ilgili efsanenin belki de Osmanlı'ya bağlı askerlerin 1354 yılında Çanakkale Boğazı yoluyla Anadolu'dan Avrupa'ya geçmesine kadar uzanmakta olduğunu iddia etmektedir. Kısacası, tekrar doğuya geçmeye çalışarak II. Osman, birçoklarının hanedandan ziyade bir sosyal grup olarak Osmanlılar için uygun gördükleri yönü tersine çevirmeye çalışmıştır.

Piterberg'in görüşleri Osmanlı tarihçileri tarafından yeterince destek görmemiştir. Gottfried Hagen, örneğin, bu efsanenin 1620'li yıllarda meydana gelen olayları desteklediği fikrine kuşkuyla yaklaşmaktadır. O, daha ziyade, on beşinci yüzyılın ilk dönemlerinde Türkçe yazılmış kroniklerde bulunan Osmanlı Devleti'nin teşekkülüne dair alternatif bir efsane olduğunu öne sürmektedir – örneğin, Osman Bey'in dedesi Süleyman Şah'ın Fırat'ı geçerek Anadolu'ya girişini resmeden ve zikri yukarıda geçen Aşıkpaşazade'ye ait olan eserde geçen efsane.²¹ Diğer bir deyişle, Hagen, Piterberg'in önerdiğiyle alakası olmamakla beraber, efsanevi bir hikayenin Osmanlı grup dayanışmasının oluşumunu açıklayabileceği kanaatinde. Aşağıda Hagen'in tavsiyesini göz önüne alacağım, fakat İdris-i Bitlisi'nin eserine dönmek ve eserin bu minvaldeki önemini tartışmak istiyorum.

Yukarıda ifade edildiği gibi, İdris-i Bitlisi'nin eseri var olan gelenekte köklü bir değişimi ifade etmektedir. Bu eserde, Bitlisi Türkistani kökenin ve Osmanlı projesinin tabiatının Osman Bey'in iktidarının sonunda değiştiğine inanmaktadır. Anlatıldığına göre, Osman Bey Türkistan'a özgü yağmacılık metotlarından vazgeçmiş ve tedricen Türkistanlı akrabalarının rolünü, Hristiyan tebaanın katılımı, işbirliği ve emniyetine dayanan yeni bir grup kimliği lehine olmak üzere, azaltma yoluna gitmiştir. Orhan Bey döneminde, bu yeni grup Avrupa'nın içlerine doğru olmak üzere batıya yönelmişler ve tam anlamıyla bir Roma devletine dönüşmüşlerdir; yani, Roma'nın Rumeli topraklarını yöneten Müslüman Sezarlar konumuna gelmişlerdir.

20 Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, (Berkley, Los Angeles, London, University of California Press, 2003), s.199.

21 Gottfried Hagen, “Review of Piterberg, Gabriel, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*”, H-Turk, H-Net Reviews. April 2006.

Tabii ki, Osmanlılar'ın Romalı karakteri oldukça karmaşık bir durumdur ve İdris'ten önceki ve sonraki Osmanlı yazarları bunun karmaşık tarihiyle uğraşmışlardır. Kendi argümanındaki önemli noktaları detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra İdris'in bu nevi tartışmalardaki önemini analiz etmek istiyorum. Bu noktada, yukarıdaki girişin Bitlisi'nin eserinin yeni oluşan Osmanlı Devleti'ndeki en önemli ideolojik yaklaşımlarla yakından alakalı olduğu için, şu ana kadar olan ilgiden çok daha fazlasını hak ettiği noktasında modern araştırmacıları ikna edeceğini umuyorum. *Heşt Bihîşt* ile ilgili gelecekte yapılacak çalışmalar bu döneme daha fazla ışık tutacaktır. Şu anki makale söz konusu metinle ilgili olarak, kısa olmasına rağmen, açıklayıcı bir deneme mahiyetindedir.

Bitlisi, Osmanlı Hanedanı'nın yükseliş hikayesine nasıl başlamaktadır? Tahmin edileceği üzere, devlete adını veren Osman Gazi'yle ilgili bölüme, kendisini himaye eden sultanın aile kökenine dair detaylarla başlamıştır. İlk bölüm onun dönemindeki diğer kroniklerdeki pasajlara benzemesine rağmen, önemli bazı açılardan onlardan ayrılmaktadır. Şöyle ki:

Bu kraliyet bahçesinin yaratılış çeşmesi, hilafeti özünde taşıyan ağaçların can suyu ve bu soylu topluluğun ve uslu ailenin iktidarının çiçek bahçelerinin tazeliği, semavi nehirlerin kaynağından ve İbrahim oğlu İshak'ın saf ve içerisinden peygamberler çıkaran ailesinin kevservari bir havuza akan sularından gelmektedir. Fırat'ın kendisinden neşet ettiği memba ve bu halifelik akıntısının neşet ettiği semavi sular ise hayat bahşeden İshak'ın oğlu Esav'dır ki o bütün kralların ve kahramanların efendisidir ve de Türkistan'ın han ve hakanlarının, Doğu'nun krallarının ve Turan'daki krallıkların kurucusudur.²²

Şüphesiz ki bu, önemli imalarla dolu oldukça yoğun bir pasajdır. Yazarın en temel amacı ise Osmanlı Hanedanlığını İbrani peygamberler (Esav, İshak ve İbrahim) silsilesine bağlamaktır. Dahası, Bitlisi bu silsileyi Osmanlılar'ı farklı şekilde "Türkistan," "Turan" ve "Doğu" olarak adlandırılan Orta Asya'nın saltanat sahibi bütün hanedanlıklarıyla bağlamak için kullanmaktadır. Üçüncü olarak, o, hanedanlığın kökenini açıklamak için yaygın olarak kullanılan ağaç metaforuna başvurmuştur. Yazar bunu yaparken diğer çağdaşlarına benzemektedir. Fakat, bu metaforu kullanma şekli ise manidardır. Osmanlıların kutsal kitaptaki varsayılan apostolik atalarıyla olan bağını korumakla birlikte, Bitlisi ağaçla ilgili metaforu Aden ya da cennet olarak bilinen bahçeyle bir araya getirmiştir. Bu bahçeye hayat

22 İdris Bitlisi, *Heşt Bihîşt*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul, MS. 3209, vr. 21b, biraz kısaltılmıştır.

veren sular ise tamamıyla semavi göller ve nehirlerdir: Fırat (Aden bahçesinden çıkan), Kevser (bütün nehirlerin kaynağı olan cennetteki havuz) ve “ebedi yaşam bahşeden su” (*ab-ı hayat*).

Osmanlılar ile Esav arasında bağ kurmak garip karşılanabilir. On beş ve on altıncı yüzyıldaki soy bilimcileri çoğunlukla Osman'ın soyunu Nuh'un oğlu Yafes'e dayandırmışlardır.²³ Barbara Flemming'in gösterdiği üzere, Esav'a dayandırılan şecere İstanbul'un alınmasından sonra anlamlı hale gelmiştir çünkü bir hadis Esav'ın çocuklarının bu şehri alacağını öngörmüştür. Dahası, Esav'a dayandırılan şecere Osmanlıları İbrani yapmakta ve Araplarla bağını kurmaktadır.²⁴ Muhtemelen, Bitlisi bunların hepsinin farkındadır; ama yine de, yukarıda bahsedildiği üzere, ana kaynağı Ruhi'den mülhem bu silsile kendisi için bir model oluşturmuştur. Hem Bitlisi hem Ruhi İslami egemenlik meselelerinden etkilenmişlerdir. Erken dönem İslam tarihinde, Tanrı'nın krallar ve peygamberler olmak üzere iki grup insanı toplumlar arasında lider olarak atayacağı teorisi öne sürülmüştür.²⁵ On altıncı yüzyılın ilk yıllarında, tarihçiler ve hukukçular bu teoriye yeniden yönelmişler ve Hindistan'da (Babürlü) ve Orta Asya'da (Şeybaniler) ortaya çıkan yeni hanedanları meşrulaştırmak için bu teoriyi değişik şekillerde yorumlamışlardır.²⁶

23 Her iki şecere de II. Beyazıt zamanında popülerdi. Açıkçası, Bitlisi Ruhi'yi yakından takip etmektedir. Ruhi, 371). Neşri, *Nescri Chronik*, ed. F. Taeschner, (Leipzig, 1951), I: s. 3. Farsça metin genel olarak Yafes'in Türklerin atası olduğunu (s. 19) ve Oğuz Han'ın babası Kara Han'ın Esav ile aynı kişi olduğunu belirterek Esav'ın Anadolu'daki Türklerin atası olduğunu iddia etmektedir. Fakat o aynı zamanda İbrahim zamanında Oğuz Han'ın monoteizmi benimsediğini ifade etmektedir (I: s. 5). Ahmedi ise bu şecereden bahsetmemektedir. Bkz. Ahmedi, *History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Holy Raids Against the Infidels*, ed. ve ter. Kemal Silay, (Cambridge, Mass., 2004), s. 27-28 (ana metin), s. 2-3 (tercüme). Oruç Bey, Aşıkpaşazade ve *Anonim Kronik* sahibi sadece Yafes'e referans vermektedir. Bkz. Uruç, *Tevarih-i Al-i Osman*, ed. F. Babinger (Hanover, 1925), s. 4; Aşıkpaşazade, *Die Altosmanische Chronik des 'Ashikpashazade*, ed. F. Giese (Leipzig, 1928), s. 5; ve *Anonim Osmanlı Kroniği*, ed. Necdet Öztürk, (İstanbul, 2000), s. 8. Kemalpaşazade Kay Han'ın genellikle Esav olarak bilindiğini, fakat diğer bir şecereye göre onun Yafes'in soyundan geldiğini belirterek köken meselesini bir cümlede özetlemektedir; Kemalpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman, I. Defter*, ed. Şerafettin Turan, (Ankara, 1991), s. 39. O, Reşidüddin'in *Cami'ü't-Tevarih* isimli eserine başvurarak 196 ile 204. sayfalar arasında Oğuz Han ile ilgili daha fazla malumat vermektedir.

24 Barbara Flemming, “Political genealogies in the sixteenth century”, *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies*, VII/VIII (1988), s. 136-137.

25 Bkz. Patricia Crone, *God's Rule—Government and Islam: Six Centuries of Medieval Islamic Political Thought*, (Columbia University Press, 2005).

26 Osmanlılar için benzer şeyler, bir krallığın ve dinin ikiz kardeş olduğunu belirten Ruhi (368) ve krallığın ve peygamberliğin bir yüzük üzerindeki iki değerli taş olduğunu söyleyen Neşri tarafından iddia edilmektedir; Neşri, *Chronik*, I, s. 2.

Ruhî'de dahil olmak üzere, çağdaşı olan diğer tarihçilerin aksine, Bitlisi bu meşrulaştırma meselesine kendisine has bir şekilde değinmektedir. Tanrı'nın elçiliği ve halifeliğinin İbrahim'in ailesine verildiğini ve dolayısıyla, Osmanlı saltanatı ve yönetiminin kesinlikle ebediyete kadar süreceğini iddia etmek için Kuran'a referans vermektedir. En azından görünüşteki anlamı budur. Ama bu iddiayı desteklemek üzere, Bitlisi kutsal metninin onun amacına hizmet etmesi için iki farklı ayeti birleştirip ve kelimelerin anlamlarını önemli bir şekilde değiştirerek Kuran'ı tahrif etmiştir. Söz konusu ayetler 45:16 ve 4:54'dür. İlki Casiye Suresi'nin bir ayetidir: "Andolsun ki, biz vaktiyle İsrail oğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik vermiştik. Kendilerini temiz rızıklardan rızıklandırmıştık ve diğer bütün insanlara karşı üstün kılmıştık."²⁷ Bu ayet kesinlikle İsrailoğulları'na dair bir referanstır ve de Tanrı tarafından seçilmiş bir topluluk olarak onların statüsü Kitab-ı Mukaddes'e ait bir gerçektir, ki bu durum Kuran tarafından da daha sonra onların gözden düşmelerinin anlatılmasıyla düzeltilerek de olsa, tescillenmiştir. Bu ayet yazar için kısmen faydalıdır, fakat aynı zamanda oldukça problemlidir. "İsrailoğullarına" tabiri Yahudi toplumuyla özdeş kabul edilen Yakub'un soyundan gelenleri işaret etmektedir. Bu bölümde Bitlisi Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudi nüfustan bahsetmek istememektedir. Dolayısıyla, yazar, aceleci bir şekilde, bu ayete Nisa Suresi'nden başka bir ayet eklemiştir: "Biz İbrahim ailesine kitap ve hikmet verdik, ayrıca büyük bir saltanat da nasip ettik." Bu ayet, Yahudiler'e doğrudan referansı ortadan kaldırmıştır, fakat birinci ayetin gerisinde kalmıştır, çünkü yazar kalıcı olarak verilecek hikmetin Osmanlılar için politik anlamda çok fazla bir anlamı olmadığını farkındadır. Dolayısıyla, daha açık bir yüreklilikle, yukarıdaki iki ayetin karışımından uydurma bir rivayet ortaya çıkarmıştır: "Şüphesiz ki biz İbrahim ailesine kitap, yöneticilik (*hukm*) ve peygamberlik verdik; ayrıca, büyük bir saltanat da bahsettik."²⁸

Yeni üretilen bu Kurani ibare bir çok açıdan yazara hizmet etmektedir. Öncelikle, bu durum onun şu iddiasını desteklemektedir: Osmanlıların soyu İbrahim'in oğlu Esav'a dayanmaktadır ve onların saltanatı sonsuza kadar devam edecektir. İkinci olarak, açıkça ifade edilmese bile, bu durum, Hindistan'da ve Orta Asya'da da daha sonra olacağı üzere, İslami hükümlerle söylemiyle Osmanlı yönetiminin meşrulaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Üçüncü olarak, bu da aynı şekilde açıkça ifade edilmemiştir, Osmanlı saltanatının peygamberlikle ve halifelikle yan yana getirilmesi Osmanlı'nın yükselen rakibi olan ve de yazarın

²⁷ Bu ve diğer ayetin tercümesi Muhammad Pickthal'den alınmıştır. Kısmen değişiklik yapılmıştır.

²⁸ İdris, vr. 21b.

onların zulmünden kaçmak için vatanını terk ettiği Safeviler'in benzer iddialarına karşıt görüş olarak kullanılmaktadır. Dördüncü olarak, Bitlisi sadece basitçe Osmanlılar'ı Araplar'a bağlayarak değil, bilakis onları İbrahimi gelenek içerisinde başkalarıyla eşleştirerek, Osmanlılar'dan yeni bir "seçilmiş topluluk" meydana getirmeye çalışmaktadır. Eğer Yahudiler Yakub'un soyundan ve Araplar İsmail'in soyundan geldiler ise, Esav'ın farz edilen soyu da (ki o ana kadar kimse tarafından sahiplenilmemiştir) Osmanlı "Türk"lerine ilahi iltimasa sahip seçilmişler grubunda bir yer sunmaktadır.

Bu son nokta Bitlisi tarafından açık bir şekilde iddia edilmektedir. Bitlisi İsmaili kökenin ilahi vahyi tamamlayan ve nihayete erdiren Hz. Muhammed'i ortaya çıkarmakla peygamberlik kurumunu mükemmelleştirdiğini yazar. İsrailoğulları ile ilgili iddia ise biraz daha karmaşıktır ve biraz ayıklamayı gerektirmektedir. Bitlisi Kuran'ın İsrail (Yakup)'e hem peygamberlik hem de dünyevi saltanat vadedmesini kabul etmekle birlikte krallık şerefini bir nesil geriye giderek İshak'a bahş etmektedir. Çünkü bu durumda, beceriksiz de olsa bir yeniden yönlendirme ile "Turan ülkesinin, özellikle de Türkistan'ın bir çok krallar ve hakanlarının atası" olarak addettiği Esav'a referans vermek daha kolay olacaktır.²⁹ İşte yazarın kendi zamanında yaygın olan Osmanlı'nın kökeniyle ilgili şecerelerin en alakalı kısımlarını birleştirdiği nokta burasıdır. Bitlisi şöyle yazmaktadır: "Bazı tarihçilere göre, Oğuz'un kökeni kendisinden iki nesil önce Türkçe ismi Kay Han olan İshak'ın oğlu Esav'a uzanmaktadır."³⁰ Kay Han ve Oğuz on beşinci yüzyılda bazı Türkmen hanedanlarının şecerelerini dayandırdıkları efsanevi şahıslardır. Burada Bitlisi, Kay Han'ı Esav'la bir kabul eden bu şecereleri desteklemektedir.

Yazar daha sonra İshak'ın hayatını ve onun oğulları Yakup ve Esav'ın doğum hikayelerini anlatmaya başlar. Bu hikaye, temel olarak, Kurani kıssaları ve İncil'in Tekvin babını anımsatan Ruhi'nin eserinin yeniden anlatılmasıdır.³¹ Hikayenin temel kurgusu kabaca şu şekildedir: İshak'ın ismi zikr edilmeyen karısı karnında ikiz bebekler taşımaktadır. İlk doğan Esav'ı, onun topuğunu tutar halde Yakup takip eder. Buraya kadar hikaye Kitab-ı Mukaddes'deki modeli takip etmektedir. Fakat, yazar İshak'ın, Esav'ın fiziksel güç ve cesarete daha üstün ve dünyada da daha yüksek bir dereceye ve önceliğe sahip olacağını fark etmiş olduğunu vurgulamak istemiştir. Bunu telafi etmek için ise Yakub'a

29 İdris, vr. 21b.

30 İdris, vr. 21b.

31 Ruhi, s. 371-375.

peygamberlik ve güzel bir oğul (Yusuf) sözü verilmiştir.³² Böylece, Bitlisi'ye göre Esav'ın çocuklarına politik güç ve şöhret bahş edilirken, Yakub'un çocuklarının payına sadece endişe ve gözyaşı düşmüştür. Kısacası, yazar dünyevi iktidara karşılık Tanrı insanlarının zorlu yaşamını İsrailoğulları'na bırakmaktan memnuniyet duyar.

Bunu, Kitab-ı Mukaddes'deki düzene gayet bağlı bir şekilde, İshak'ın halefini seçme hikayesi takip eder. Esav avlanmak ve babası için yemek hazırlamakla görevlendirilmiştir. Fakat, Yakup koyun etinden bir yemek hazırlamış ve babasının kutsamasına nail olmuştur.³³ Bu bölüm, yazara İshak'ın oğullarının kaderini tekrar etmek için bir fırsat daha vermiştir. Yani, avcı Esav aslan gibi bir kral olmaya layık olduğunu bizzat ispatlamış ve İshak'tan dünyevi güç ve saltanat sahibi olma sözü almıştır.³⁴

Hikayede ilginç bir müdahale vardır. Bitlisi, Esav'ın Yakub'dan bu hainliğin öcünü alacağına dair yemin ettiğini belirtir. Dolayısıyla İshak'ın ölümünü takiben, Esav ailesini, çocuklarını ve yakınlarını Yakub'un ailesinden ayırıp Arabistan'a gönder. Orada, Esav Yakub'u hedef almaya başlar. Esav kardeşinin yaşadığı Kenan'ın bütün yollarını öğrenip ticaret kervanlarını yağmalamaya ve sonra da yöre ahalisine saldırmaya başlar.³⁵ Bu İdris-i Bitlisi için önemli bir anlatım stratejisidir. Bu bölüme vurgu yaparak, yağma ve eşkıyalığın (*kat-i tarik*) Esav'ın çocukları olan Türkler ve Tatarlar'ın özüne işlediğini belirtir. Biraz sonra yazarın Osmanlı Tarihi'nin bu yönünü ileride nasıl ele aldığını göreceğiz.

Bu bölüm her hâlükârda Kitab-ı Mukaddes'deki aslıyla uyum halinde sona erer. Esav ve Yakub en sonunda barışıp kardeşlik sevgisiyle yeniden bir araya gelirler. Fakat, yazarımız Esav'ı Türkistan'a bağlayan son bir bölüm ekleme ihtiyacı duymuştur. Bunu da sosyolojik bir açıklamayla başarmıştır: Bitlisi'ye göre Esav, Yakub'la antlaşmalarından sonra Yakub'un çocuklarının sürülerine kendisininin de katılımına binaen Kenan ilindeki kaynakların yetersiz kalmasından dolayı Türkistan'a göç etmek zorunda kalmıştır.³⁶ Bitlisi olayı Esav'ın ağzından şu şekilde aktarır: "Geniş bir coğrafya olan, yaşaması kolay ve de hayvanlarımız için geniş otlaklar barındıran Türkistan ve diğer kuzey ülkelerine gitmenin vakti

32 İdris, vr. 22a.

33 İdris, vr. 22b.

34 İdris, vr.23a.

35 İdris, vr. 23a.

36 İdris, vr. 24a.

gelmiştir bizim için.”³⁷ Yazara göre, Esav’ın Türkistan diyarına göçü gerçekleşmiş ve de zaman içerisinde onun soyundan gelenler bölgenin hükümrانlığını ele geçirerek bu topraklara yayılmışlardır.³⁸

Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, Bitlisi, anlattığı hikayenin genelde Türkler’in, özelde ise Osmanlı Hanedanı’nın köklerini tufan sonrası dönemde Nuh’un evlatlarına bağlayan şecere ile çatıştığının farkındadır. Bitlisi kısaca şunu itiraf etmektedir: “bazı tarihçilere göre, Kayhan Nuh’un oğlu Yafes’in,... ki Nuh bu oğlunu kuzey ve doğudaki topraklara göndermiştir, soyundandır. Türkistan ve Roma’da yaşayan herkes Yafet’in soyundan gelmektedir. Bu anlatım daha popülerdir.”³⁹ Bitlisi’yi onaltıncı yüzyılın başlarındaki diğer tarihçilerden ayıran şey ise Osmanlı’nın atalarıyla ilgili gelişigüzel yapılan anlatımların arasına Kuran’a ve Kitab-ı Mukaddes’e dayanan tartışmaları eklemesidir. Çünkü Bitlisi sadece efendisinin ailesine bir kadimlik atf etmek istememektedir. O, daha sonra sunacağı ve imparatorluk projesinin oluşumuyla ilgili olan ikinci efsane ile karşılaştırılabilecek bir köken efsanesi yaratmaya ihtiyaç duymaktadır. Bunu birazdan tahlil edeceğiz.

Bitlisi bu iki efsane arasında nasıl geçiş yapmaktadır? O, hanedanlığın kurucusu Osman Gazi’nin öyküsünü anlatarak hikayeye başlamaktadır. Şunu iddia etmekte bir beis görmemektedir: “Osman Bey’in ailesinin ve yakınlarının menşei ve asıl memleketi Turan ve Türkistan ülkeleridir. Onların aile şeceresi Oğuz Han ve Kay Han’dan gelmektedir.”⁴⁰ Peki Osman Bey nasıl Anadolu’ya ulaşmıştır? Bazı Osmanlı tarihçilerinin çizgisine karşı, Bitlisi Ruhi’yi takip ederek, Osman’ın atalarının Moğollar’dan kaçan mülteciler olarak Anadolu’ya sığınmadıklarını, aslında Sultan Gazneli Mahmut zamanında, Selçuklularla birlikte batıya göçtüklerini belirtir. Moğollar, yine de, Kay Han’ın ailesini Azerbaycan, Ahlat ve Ermenistan bölgelerinden daha da batıya göç etmeye zorladıklarından önemli bir rol ifa etmişlerdir.⁴¹

37 İdris, vr. 24a.

38 İdris, vr. 24b.

39 İdris, vr. 24b. Yukarıdaki diğer Osmanlı tarihçilerine yaptığımız referansa bkz.

40 İdris, vr. 24b.

41 Ruhi, s. 375; İdris, vr. 24b-25a. Bu anlatım Neşri, *Chronik*, I, s.19 ile uyum halindedir. Aşıkpaşazade’nin pozisyonu ise bu anlatıma oldukça yakındır çünkü o Türkler’in Farslılar tarafından Araplarla savaşmak üzere istihdam edildiğini, daha sonra Batı’ya göçtüklerini, en nihayetinde de Anadolu’ya geldiklerini, ki “akrabalar”ı Selçuklular da buraya yerleşmişlerdir, söylemektedir. Ahmedî bu konudan bahsetmemektedir, fakat Oruç Bey ve anonim kronik sahibi Osmanlı’nın

İdris'in anlatımı, ileride değineceğimiz ve konumuzla çok alakalı bazı ilginç ekleme ve çıkarmalar içermesine rağmen, çoğu Osmanlı tarihçisiyle uyum halinde bir olay örgüsüyle devam etmektedir. Elindeki materyalin çoğu için “rahmetli Mevlana İlyas’a” ve Osmanlı tarihi hakkında bir çok şey bilen yaşlı bir şeyhe, ki o Orhan Gazi'nin rikabdarından, ki o da sultandan işitmiştir, referans vermektedir.⁴² Temel olarak, biz Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın dört oğlu olduğunu öğreniyoruz. Onlardan birisi olan Ertuğrul Gazi, Cengiz Han'ın yol açtığı karışıklıklardan (*gavga-i fitne ve âşûb*) sakınmak için Anadolu Selçuklularının diyarına göç etmiş, Moğollar'a ve Bizans'a karşı Selçuklu Sultanı Alâeddin'e hizmet etmiş ve sonunda bir toprak parçasıyla ödüllendirilmiş, ki hem o hem de oğlu Osman bu toprak parçasını bağımsız bir devlet haline getirmişlerdir.⁴³

Metin bu konuda diğer çağdaş kroniklerle uyum halinde olmasına rağmen, gene de Osman'ın saltanatıyla ilgili diğerlerinde bulunmayan bazı ilgi çekici özellikler içermektedir. Bunlardan birisi, Anadolu'daki ilk Osmanlılar'ın (proto-Ottomans)⁴⁴ ikamet yerlerinin sık sık Türkistan ile kıyaslanmasıdır. Örneğin, Karaca Dağ savaşıdan sonra Anadolu Selçuklu Sultanı'nın Ankara civarında bir yeri burada yaşamak üzere Ertuğrul'a bağışladığı bize anlatılmaktadır çünkü “bu dağ ve çevresi Türkistan ahalisinin yaz ve kış göçleri için o bölgelerin en uygun olan yeridir.” Diğer bir deyişle, Ankara'nın düzlükleri Ertuğrul ve takipçilerine Orta Asya'daki anavatanlarını çağrıştıran bir yaşama alanı sunmaktadır.⁴⁵

Bitlisi Ertuğrul'un seçkin takipçileri arasındaki iç dinamikleri anlatırken, Osmanlılar'ın Orta Asya ile bağlantısı gene vurgulanmaktadır. Örneğin, Ertuğrul'un ölümünden sonra ve yaklaşan Moğol tehlikesine karşılık olmak üzere, Ertuğrul'un oğlu Osman'ın askeri liderler tarafından yapılan bir seçimle onun makamına yükseltildiği bize aktarılmaktadır. Ruhi bu süreci, Osman'ın, Oğuz “hukuk geleneği”ne (*töre*) göre yapılan geniş bir toplantı ve tartışma olarak tarif

atalarını Belh'deki Mevlana Celeddin Rumi'ye ve Horasan'daki Ebu Müslim'e bağlamaktadırlar ve Moğollar'dan kaçan mülteciler olarak Anadolu'ya sığındıklarını belirtmektedirler. Bkz. Uruç, *Tevarih*, s. 4-6 ve *Anonym*, s. 8-9. Kemalpaşazade (*Tevarih*, I, s. 39-40) Anonim Kronik sahibi ile aynı düşünmektedir.

42 İdris, vr. 25b-26a.

43 İdris, vr. 25b-28a.

44 Bu terimi Rudi P. Lindner'den ödünç alıyorum. *Exploration in Ottoman Prehistory* (Ann Arbor: Michigan University Press, 2007).

45 İdris, vr. 26a. Ruhi'de dahil olmak üzere diğer çağdaş kronikler böyle bir benzerlik bulunduğunu iddia etmemektedir.

ettiği bir “*kurultay*” da seçimini içeren bir bölümde anlatmaktadır.⁴⁶ Fakat Bitlisi bu eylemi açık bir şekilde Türkistan ile ilintilendirmek için çok uğraşmıştır: “Bütün Oğuz kabileleri ve aşiretleri (*kaba'il ve 'aş'ir*), Kay Han ailesinin (*kabile-i Kay Hani*) askeri grupları ve savaşçıları (*oymakat ve dilaveran*) ile beraber, Türkistanlı aileler arasında nesep ve soya bakıldığında han olmaya layık olan tek kişinin ... Osman Beğ Gazi olduğunda hemfikir olmuşlardır.”⁴⁷ Dolayısıyla Bitlisi, Ertuğrul'un takipçileri olan Oğuz Türkleri'ni, pederşahi aristokrat aileler, özellikle de Kay Hanlılar tarafından yönetilen büyük bir göçmen grubu olarak temsil etmiştir. Bu elit aile içerisinde, karar mercileri Türkistani aileler arasında en önemli oylara sahip olan askeri komutanlardır. Bitlisi, seçimin yapıldığı sürecin “Oğuz Hanlılar'ın prensip ve kanunlarına...ve Türkistan'ın geleneklerine (*ka'ide ve kanun-i Oğuz Hani ve ayin-i Türkistani*)” dayalı olduğunu belirtir.⁴⁸

Bitlisi'nin erken dönem Osmanlı tarihinin Orta Asya ile bağıını kurarken baş vurduğu üçüncü yol ise, Anadolu'da meydana gelen olayların İlhanlı haki-miyeti ile eş zamanlı kılınmasıdır. O, Osman'ın atalarının Moğollar'ın vahşet ve zulmünden kaçmak için Anadolu'ya geçerken, Osman'ın saltanatının umulmadık bir şekilde adaletin ve dindarlığın yaşandığı bir döneme rast geldiğini belirtmektedir. Ne de olsa Osman'ın saltanat dönemi, İlhanlı sultanı Gazan Han'ın İslam'ı seçtiği ve onun varisleri Sultan Muhammed Hüdabende (Olcaytu) ve Ebu Said Han'ın devleti adaletle yönettikleri ve ulemayı himaye ederek ve Tebriz ve Sultaniye'de (ki buralar Bitlisi'nin Osmanlı sarayına gelmeden yaşadığı yerlerdir) görkemli camiler ve okullar inşa ettirerek İslam'a kurumsal destek verdikleri dönemdir.⁴⁹ Bu ilinti Bitlisi için önemlidir çünkü sadece Osman'ın ilerideki kutlu saltanatına işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda toy olan sultanı, batıya doğru

46 Ruhi, s. 377.

47 İdris, vr. 39a.

48 İdris, vr. 39b. Neşri bu süreci çok muhtasar bir şekilde anlatmaktadır ve sadece Ertuğrul'un yerine geçmek için başka adayların da bulunduğunu fakat ailesinin (kendi kabilesinin) Osman'ı desteklediğini ifade etmektedir. Neşri, *Chronik*, I, s. 25; Ahmedî, *History*, s. 29 (ana metin), s. 4 (tercüme); ve ne Aşıkpaşazade, *Chronik*, 8 ne de anonim kronik sahibi bu seçimden bahsetmiştir, bkz. *Anonym*, s. 11. Uruç (*Tevarih*, s. 6) diğer iki oğlu öldükten sonra, Ertuğrul'un temel olarak Osman'ı veliyaht yaptığını söylemektedir. Elitler tarafından konsey yoluyla seçim yapılması fikri Reşidüddin de yankı bulmaktadır:

بعد از آن قورقوت در میان آمد و با تومان خان گفت که چون پدر تو نماند کنکاش کرده نیابت پادشاهی،
چون تو هنوز خرد بودی به کولارکی

(جامع التواریخ، تاریخ اغوز، متن، ص: ۷۱) خان دادیم تا وقتی که تو بزرگ گردی

49 İdris, vr. 41b-42a.

genişlerken doğudan gelecek bir Moğol işgaline karşı endişelenme ihtiyacından kurtarır.

Heşt Bihîşt'in Osman Gazi ile ilgili bölümünün en önemli özelliği ise, yazarın Osmanlı hanedanı'nın kurucusunun saltanatında bir dönüşüm anı tesbit etmesidir. İşte bu an, devletin Orta Asya'dan gelen "gelenekleri"nden yönetimde bir yenilik adına vazgeçildiği andır. Bitlisi'nin bu dönüşümü ele almadaki inceliği çok önemlidir. O, hanedanın Türkistani veya Oğuz Han'a uzanan kökenlerini inkar etmemektedir; yönetim şeklinin doğasındaki bir değişimi tesbit etmektedir.

Bitlisi'nin anlatısında bu dönüşüm anı Karacahisar ve Eskişehir'in Osman tarafından fethedilmesinden sonra gerçekleşir. Bu zaferleri takiben, Bitlisi, bir çok fakir ve başsız fakat tecrübeli gazi ve mücahitin (*gaziyan ve mucahidan-i kadim*) ve uygun bir yapıdan ve istihdamdan yoksun, Anadolu'da başıboş dolaşan Anadolu Selçukluları'nın önde gelen askeri ailelerinin (*kaba'il ve 'aşâ'ir-i sipah-i selacika*) gelip Osman'ın askeri erkânı arasında yerlerini aldıklarını anlatmaktadır.⁵⁰ Bu yeni kitlesel akım Osman'ı tereddütte bırakmıştır çünkü o bu insanlara maddi kaynaklar ayırması gerektiğinin farkındadır. Osman'ın yakınlarıyla beraber bir toplantı yaptığı ve iki seçeneğin söz konusu olduğu bize aktarılmaktadır. "Erkekliğin başlangıcı"nda (*unfuvan-i ruculiyat*) ve "Türkistani bir yapıya" (*fıtrat-i Türkistani*) sahip birisi olarak tarif edilen kardeşi Gündüz Alp tarafından sunulan ilk seçenek, sultanın adamlarını çevre bölgelerde bir yağma seferine çıkarması idi.⁵¹ Dolayısıyla, Gündüz Alp, Osman'ın şimdiden geride bıraktığı bir aşamayı temsil etmektedir: tecrübesizce bir acelecilik ve Orta Asya'nın şiddet ve basiretsizliği. Bu görüşe karşılık, Kay Hanlı ailesinin büyükleri, Osman'ın, ordusunu yağma ile değil, ki bu çok önemlidir, hem "inanın" hem de "inanmayan" (*mü'min ve kafır*) çiftçilere iyi bakarak tedarik etmesini tavsiye etmiştir.⁵² Osman ikinci tavsiyeyi dinlemiş ve adaletini öylesine yaymıştır ki ziraat gelişmiş, gelirler artmış, Müslümanlar ve gayr-ı Müslimler rahatça birbirleriyle kaynaşmışlar ve Hristiyan kadınlar rahatsız edilmeden sokaklarda gezinebilmişlerdir. Piyasa genişlemeye başlamış ve refah artmaya devam etmiştir.⁵³ Dolayısıyla, Osmanlı yönetimi altındaki gayr-i

50 İdris, vr. 47b.

51 İdris, vr. 48a.

52 İdris, vr. 48a.

53 İdris, vr. 48b-49a. Neşri'de bu bölüm daha kısadır ve o yağma eğilimini Türkistani yasaya atfetmemektedir; *Chronik*, I, s. 27. Ne Ahmedi, *History*, s. 29 (ana metin), s. 4 (tercüme)'de, ne Uruç (s. 7-14), ne de *Anonim*'de (s. 10-17), bu konuyla ilgili bir bölüm bulunmaktadır. Kemalpaşazade, *Tevarih*, I, s. 107, aynı şekilde, Osman Bey ve Gündüz Alp arasında geçen sözde tartışmadan

Müslimlerin korunması “pragmatizmle” alakalı değil, bilakis politik ve ideolojik bir duruşun sonucudur. Bu duruş savaşçı ve yağmacı gruplarla özdeşleşen tarih sahnesinden bilinçli bir şekilde uzaklaşıp adalet, iç barış ve istikrarla özdeşleşen bir aşamaya geçişi temsil eder. Burada biz siyasi bir girişimin birbirine muhalif ve birbiriyle çatışan iki farklı görüşüyle karşılaşırız: birisi medeniyet ve ziraat (*‘imaret va zira‘at*) ile özdeşleşmişken diğeri yağmayı (*taht averden*) tercih etmektedir.⁵⁴ Bu süreçte, ilk aşama coğrafi olarak Türkistan ve doğudaki başka yerler ile ilişkilendirilir ki göreceğimiz üzere, gene oradan patlama tehdidi yapacaktır.

Ama anlatının bu noktasında, ki Osman'ın saltanatının sonu ve Orhan'ın kinin başlarıdır, Osmanlılar batıya doğru hareket etmeye başlar. Bu genişleme Orhan Bey'in oğlu Süleyman Bey'in liderliğinde Çanakkale Boğazı'nın geçilmesi ve Rumeli'ye girilmesini içeren çarpıcı hadiselerle sonuçlanır. Bitlisi'nin anlatımı burada kahramanlık maceraları ve savaşlarla nihayete erer ve yazarımız, Rumeli'ye geçişin sembolik önemini vurgulamak için çok çaba sarf eder. Özellikle, Süleyman Bey'i Süleyman Peygamber ile kıyaslamakta, kırk sayısının (ki şehzade ile Rumeli'ye geçen kişilerin sayısı olduğu sanılır) mistik önemine işaret etmekte ve boğazı geçerken askerlerin Nuh'a dua ettiklerini iddia etmektedir.⁵⁵ Bir dizi parlak zaferden sonra, Süleyman Bey'in savaş meydanında ölmesi ve askerlerinin Hristiyan güçleri arasında savunmasız kalmasıyla beraber, Osmanlılar bir felakete düşer olurlar. Fakat, doğüstü bir varlık, ki o da Süleyman'ın ruhudur, gazileri ve melekler ordusunu zafere ulaştırır.⁵⁶ Diğer bütün kronikler bu noktada Bitlisi ile hemfikir ise de Rumeli'ye geçişi en fazla efsaneleştiren Bitlisi'nin anlatımıdır.

bahsetmemekte ve sadece şehir çarşısında barış ve güvenliğin hüküm sürdüğünü ifade etmektedir. Aşıkpaşazade, *Chronik*, s. 20-21, sadece huzur içerisindeki çarşılardan bahsetmekte fakat bu hikayeye yer vermemektedir. Burada geçen fikrin emsaline Moğol döneminde de rastlanır. “İranlı” ya da “Tazik” köylülerle ilgili Gazan Han'a atfedilen benzer bir nutuk için, bkz. Muhammed b. Hinduşah Nahçıvani, *Desturü'l-Katib fi Ta'yini'l-Meratib*, ed. 'Abdü'l-Kerim 'Alioghlu 'Alizade (Moskva: Nauka, 1964-1976), s. 199-202.

54 İdris, vr. 64a.

55 İdris, vr. 108a-108b. Diğer tarihçiler bu konuda biraz sessiz kalmaktadır. Ruhi (385) sadece kırk sayısından bahsetmektedir. Neşri sadece Süleyman'ın görevini Tanrı'nın inayeti ve peygamberlerin mucizeleriyle başarılı bir şekilde yerine getireceğini söylediğini aktarmaktadır, *Chronik*, I, s. 48. *Anonim Kronik* sahibi, Süleyman'ın boğaz öte yakasında Süleyman Peygamber tarafından yaptırılan harikulade binalar gördüğünü ifade etmektedir (*Anonym*, s. 20). Kemalpaşazade, *Tevarih*, II, s. 112 aynı şeyi yapmaktadır. Oruç Bey, Süleyman Peygamber'den hiç bahsetmemektedir bile (*Tevarih*, s. 16). Aşıkpaşazade, *Chronik*, s. 44-45, ise boğazdan geçişe sembolik bir önem atfetmemektedir.

56 İdris, vr. 116a-b. Ne Ruhi (s. 385), ne de Aşıkpaşazade (*Chronik*, s. 47) ve Neşri bu olağanüstü

Bu geçişin Osmanlı hanedanının eseri olduğuna itiraz eden ve Rumeli'ye geçiş ve Balkanlar'ın fethini tamamen veya kısmi olarak kendilerine mal etmeye çalışanlar tarafından yazılan diğer çağdaş eserlere baktığımızda, aradaki farklılık daha keskin hale gelmektedir. Bu durum özellikle Demir Baba, Seyyid Ali Sultan ve, elbette, Osmanlı yönetimine isyan eden baş muhalif Şeyh Bedreddin gibi Sufi liderlerin menakıpnamelerinde söz konusu olmaktadır.⁵⁷ Şurası çok ilginçtir ki, diğer Osmanlı tarihçileri Çanakkale Boğazı'nı geçmenin dini önemini hafife alarak bu problemle başa çıkmaya çalışırken, Bitlisi Rumeli'ye geçişe, Kuran ve Kitab-ı Mukaddes'den mülhem unsurlar atfederek menakıp yazarlarını kendi taktileriyle vurmaya çalışmaktadır.

Aynı şekilde, Osmanlı'nın Rumeli'de fethettiği yeni yerlerin anlatımında da dini ve efsanevi motifler ön plandadır.⁵⁸ Bir yazar için Balkanlar'ın güzel manzarasını fark etmek normal olabilir. Fakat, diğer Osmanlı tarihçilerinin aksine, Bitlisi uzun bir coğrafi sapmayı dahil edebilmek için, Orhan'ın saltanatının kronolojik anlatısına ara vermiştir. Dahası, *Heşt Bihişt'in* yazarı, çağdaşları arasında doğal manzarayı dini ve efsanevi bir önem atfederek anlatan tek kişidir.

Cennetvari bir yer olan Rumeli kitabın ilk bölümlerindeki Türkistan'ın tariyiyle taban tabana zıttır. Bitlisi, Rumeli'yi Batlamyus'un dünya düzenine yerleştirerek işe başlar. Bitlisi bu sistemde İran ve Anadolu'yu içine alan dördüncü iklimin merkezi bir önemi olduğunu kabul eder, fakat kuzey ve güney iklimlerinin daha fazla refah ve nüfusa sahip olduğunu belirtir.⁵⁹ Ayrıca Bitlisi'ye göre, kuzey ve güney iklimlerine birbirlerinin zıddı olan özellikler bahş edilmiştir. Örneğin, kuzey bölgelerinin sakinleri beyaz bir yüze ve dağları yağmur ve karın nemi ve soğukluğuna sahip iken, güney bölgelerinin insanları, örneğin Hindistanlılar, sıcak bir tabiatla özdeşleşen siyah bir yüze sahiptir.⁶⁰ Bitlisi'nin iklime bağlı olarak kuzeyin fizyolojik benzersizliğine (ve belki de üstünlüğüne) dair ince bir tartışma

varlıktan bahsetmektedir, *Chronik*, I, s. 5; bu Ahmedî için de geçerlidir, *History*, s. 32-35 (ana metin), s. 7-10 (tercüme). Anonim, bu hikayeden bahsetmekte ve zaferi genel olarak Tanrı'dan gelen yardıma bağlamaktadır (*Anonim*, s. 23). Kemalpaşazade, *Tevarih*, II, s. 190-197, Süleyman'ın ruhundan söz etmeden Tanrı tarafından gelen ve gazilere destek olan gizemli yardımcıların var olduğunu yazar. Oruç (*Tevarih*, s. 19), Tanrı adına gazilere yardım eden dindar insanların ruhlarına (*ervah*) referans verir.

57 Krstić, *Contested Conversions*, s. 45-47.

58 Diğer Osmanlı kronikleri, Bitlisi gibi coğrafi detaylar dahil ederek bu dönemin kronolojik anlatımından sapmamaktadırlar.

59 İdris, vr. 104b.

60 İdris, vr. 104b.

başlatmasıyla farklılık daha belirgin hale gelmektedir.⁶¹ Bu arada, yukarıda sözü edilen “Esav şeceresi” burada daha fazla önem kazanır çünkü erken dönem Arap etnoğrafya kitaplarında Esav’ın geleneksel olarak açık tenli ve kızılımsı saçlı olduğu ve Romalılar’ın atası olduğu belirtilmiştir.⁶²

Ancak üstün olan kuzey halkları arasında bile hiyerarşiler söz konusudur. Bitlisi, kuzey bölgelerinde iklimi en uygun olan yerlerin Roma ülkesi ve Frenk memleketi (Akdeniz’in kuzeyindeki Avrupa toprakları) olduğunu belirtmektedir. İlman iklim sayesinde, bu bölgedeki yerler bünyesinde birçok filozof ve sanatçı barındıran bilge ve kültürlü ırklar yetiştirmiştir.⁶³ Bu ülkeler arasında bir tanesi özellikle göze çarpar ki, bu, antik dönemde Makedonya olarak adlandırılan Rumeli krallığıdır.⁶⁴

Bitlisi Rumeli’nin tarihiyle devam eder. Okuyucusuna Filip’in oğlu İskender’in bu bölgede yetiştiğini, dolayısıyla Makedonyalı İskender olarak anıldığını hatırlatır. Dahası onun devletinin başkenti de burada bulunmaktadır. Burası tabii ki filozofların kenti Atina’dır. Yazar bu eski şehirlerin harabe halinde olmasına rağmen, onların şöhretlerinin izlerinin iki bin yıl sonra bile gözlemlenebildiğini ekler. Rumeli’de Frenk ve Grek Sezarları’nın güçlü hükümdarlıklarına tanıklık eden başka etkileyici yerler de vardır. İskender sonrası dönemde ise İstanbul sezarların başkenti olarak hizmet etmiştir.⁶⁵ Burada yazarımızın, Rumeli topraklarındaki pagan ve Hristiyan Grek ve Romalılar’ın güç ve başarıları hakkında övgüden başka bir diyeceğinin olmadığını görüyoruz. Aynı zamanda onun, imparatorlukların binlerce yıl boyunca tebdil ve devamı fikrine inandığını görüyoruz. Bu bölümün sonunda Bitlisi, Osmanlıları da bu emperyal şecereye muntazam bir şekilde ekleyiverir. Grek ve Frenkler’den sonra cennetvari Edirne, Üsküp ve Sofya’da, ki buralarda iman, adalet ve cömertlik hüküm sürmektedir, yeni kent sel şaheserlerin bu defa Müslüman Sezarlar tarafından yaptırıldığını yazmaktadır. Burada, yazarın “Osmanlı” lakabını kullanmaktan kaçınması tesadüfi değildir. Bitlisi’nin hizmet ettiği Müslüman hükümdarlar Roma İmparatorları vasıtasıyla Büyük İskender’e kadar uzanan Sezarlar silsilesinin bir parçasıdır. Osmanlılar’ı

61 Bitlisi iklimin insan karakteri üzerindeki etkisine yönelik ayrıca bir çalışma kaleme almıştır; bkz. Sönmez, *İdris*, s. 37-38.

62 Bkz. Flemming, “Political genealogies”, s. 134-135.

63 İdris, vr. 104b. Yeri gelmişken, II. Beyazıt’ın gelirini Bitlisi’ye maaş olarak verdiği köyün Dubnica adında ve Rumeli’de bulunan bir köy olduğunu belirtmekte fayda var (Sönmez, *İdris*, s. 43).

64 İdris s. 104b.

65 İdris s. 105a.

diğerlerinden ayıran şey ise toplumsal etiketlerdir; “Grekler,” “Frenkler” ve “Müslümanlar” ki, sonuncusunun etnik olmayan bir referansı vardır ve bu da yazarın Osman’ın saltanatını kaydederken anlattığı bir çok farklı grubu bünyesine dahil eden Osmanlı pratiğinin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla, Bitlisi’nin hamisi Sultan II Beyazıt’ı, İslam’ı korumak açısından Arap ve Fars krallarının hepsinden ileride, ama aynı zamanda bütün Slav, Rus, Frenk ve Macar krallarından daha kudretli ve dahi zamanının İskender’i olarak sunması bizi şaşırtmamalıdır.⁶⁶

Bitlisi Osmanlılar’ın daha önceki Sezarlar’ın doğal varisi olduğunu tesbit ettikten sonra Rumeli mülkünü tanıtmaya girişir. Yapmış olduğu geniş ölçekli seyahatlere dayalı olarak, yazar bu bölgenin yer yüzünde bir eşinin daha bulunmadığını iddia eder. Bu bölge her tarafından denizler ve dağlar tarafından korunmaktadır. Eni ve boyu birer aylık yolculuklarla aşılabılır. Güneyi ve batısında Akdeniz ve Adriatik yer alır. Doğusunda Karadeniz vardır ve Tuna Nehri (ki Fırat, Dicle, Seyhun ve Ceyhun nehirlerinden daha büyüktür) kuzey ve batıdan Bosna’ya (ki Macaristan ve Venedik topraklarıyla sınırı vardır) kadar akmaktadır. Suyun sınır olmadığı yerlerde ise, ulu ve geçişi olmayan dağlar yükselmektedir. Yazar Rumeli’nin üçgen şeklinde, doğal olarak dünyanın gerisinden ayrılmış ve nüfus yoğunluğu yüksek bir nevi ada (*Cezire-misal* ya da yarımada) olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Yazar, Osmanlı ailesinin Türkistani kökenini inkar etmeden, Osmanlı’nın “imparatorluk projesi”ni güçlendirmektedir. Kısacası, Bitlisi için, bugün bizim Osmanlı Hanedanı ve Osmanlı İmparatorluğu dediğimiz oluşumlar iki farklı şeydir. Esav’ın hikayesi nasıl ilki için bir dini/efsanevi anlatı oluşturmuşsa, ikincisinin de böyle bir anlatıya ihtiyacı olmuştur.

Bu dini/efsanevi anlatı, Rumeli’deki sıradağlardan söz eden bir bölümde karşımıza çıkar. Bunlardan birisi Balkan Dağları’dır. Bu dağlar, hayvan, bitki ya da maden olsun, yaratılışın güzellikleriyle doludur.⁶⁸ Dolayısıyla, Balkan Dağları tükenmeyen kaynaklarla kutsanmış ve yeryüzündeki hayatın başlangıcından beri var olan tabiatı barındırmaktadır. Bu iddia yazar tarafından bir Kuran ayetiyle (15: 19-20) desteklenir: “Yeri uzatıp yaydık, orada sabit dağlar yerleştirdik, yine orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik. Orada hem sizin için hem de rızıkları size ait olmayanlar için (gerekli) geçim vasıtaları yarattık.” Burada şöyle bir muhakeme yapabiliriz: ayetler aslında *el-Hicr* (taşlık yer) suresinden alınmadır ki taşlık yer yazarın sözünü ettiği dağları ima eder. Fakat daha fazlası da var.

66 Genç, “Acemden Ruma”, s. 391.

67 İdris, vr. 105a.

68 İdris, vr. 105b.

Aslında bu ayetler, Tanrı'nın kendi yaratmış olduğu cennet ve yeryüzünü tanımladığı Kitab-ı Mukaddes'deki Yararılış babının birinci bölümünün Kuran'daki karşılığıdır. Yani, Rumeli yeryüzünün başlangıcıdır.

Bitlisi daha sonra Rumeli'yi Aden Bahçesi'ne benzeten bu kinayenin ayrıntılarına da girer. Bu bölge koca Tuna Nehri (ki o, yazarın daha önce belirttiği gibi, Aden Bahçesi'nin Fırat Nehri'ni geride bırakmıştır) tarafından aşılmaktadır. Daha küçük nehirler de sıradağlardan akmaktadır. Bir çok yerleşim yeri nehir yatakları ve dağ eteklerinde sıralanmıştır. Kuzey rüzgârları ve sabah meltemleri kuzeyden esmektedir. Açıkçası buradaki suların bolluğu cennetteki Kevser ırmağını dahi kıskandırmaktadır.⁶⁹ Şimdi, bu bölgenin kuzey tarafı selvi gibi faydalı ağaçlara ilaveten, kar ve yağmur suları ile dolu ve soğuk iken, güneyi ise ılımandır ve de zeytin, portakal ve limon gibi lezzetli meyvelerle doludur. Bu verimli ülkelerin altında ise limanların ve de muhteşem kalelerin (örneğin Selanik) serpiştirildiği kıyı şeridi ve dünyadaki en hoş adalar zinciri yer almaktadır.⁷⁰

Bu bölümün sonuna geldiğimizde çıkarabileceğimiz tek sonuç, Rumeli'nin yazarın hizmet ettiği Sezarlar'ın cennetvari ve ebedi mülkleri olduğudur. Bitlisi Türkistan'ı Kuran'a ve Kitab-ı Mukaddes'e ait terimlerle geniş otlakların ve sürüler için açık alanların olduğu bir yer olarak tanımlarken ve Osmanlı'nın en erken döneminde Anadolu'da Ertuğrul Gazi'ye bahşedilen toprakları Orta Asya'daki asli vatani ile kıyaslarken, şimdi o kuzeydeki yeni Rumeli ülkesini Osmanlıların ve taraftarlarının gerçek vatani olarak tarif etmektedir. Artık Kay Hanlılar'ın eski kurumları veya Türkistani ataların izini Bitlisi'nin anlatımında bulamıyoruz. Kısacası Türkistan artık bir emperyal oluşum mahalli olarak terk edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada tespit edilen bulguların özelde Bitlisi'nin büyük eseri, genelde ise Osmanlı tarihi ve tarih yazımıyla ilgili yapılacak yeni tahlillere ne tür ip uçları sunduğunu göstererek makalemi sonlandırmak istiyorum. *Heşt Bihişt* Osmanlı Hanedanı'na dair efsanelerin araştırılmasında özel bir role sahiptir çünkü Bitlisi'nin Kuran'a ve Kitabı Mukaddes'e dair terimlerle Osmanlı Hanedanı'nın kökenini mitleştirilmede bilinçli ve yoğun bir çabası söz konusudur. Yazarın çağındaki diğer pek çok kronik orijinal kaynaklarda bulunan Osman ve Orhan Gazi ile

69 İdris, vr. 105b.

70 İdris, vr. 105b.

ilgili efsanevi hikayeleri kendilerine dahil etmeye çalışmışlardır. Daha da önemlisi Bitlisi, bilinçli bir şekilde, (Osmanlı hanedanı yanında) imparatorluk projesi için de bir efsane yaratmıştır ki bu efsane, yeni kurulan “Rumi” imparatorluk için Balkanlar’da yeni bir başlangıcı vurgulamaktadır. Bitlisi elbette ki Osmanlılar’ın Rumi karakterini icat eden kişi değildir. O zaman, Bitlisi’nin Osmanlı/Rumi kimliğe yönelik özel katkısı nedir?

Cemal Kafadar’ın gösterdiği gibi, Rumi kelimesi erken Anadolu kaynaklarında ilk olarak Müslümanlar’ın Hristiyan/Bizanslı düşmanlarına referans vermek üzere kullanılmış, fakat daha sonra Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu ile alakalı olarak, gerek Anadolu’da gerek Balkanlar’da olsun, çeşitli coğrafi yerler için kullanılmıştır. On altıncı yüzyıla geldiğimizde, bu terim pagan ve Hristiyan Roma Sezarları’nı asil öncüller olarak da anımsatan karmaşık bir grup kimliğini ifade etmeye başlamıştır.⁷¹

Dolayısıyla, Rumi teriminin karmaşık ve de çelişkili önemi, aynı zamanda tarihidir. Giancarlo Casale, Osmanlı coğrafi literatürünü (haritalar, seyahatnameler, deniz bilimsel risaleler) çalışarak yukarıda bahsedilen “Rumi” teriminin tarihiyle ilgili birbiriyle rekabet eden iki tanım arasında Osmanlı kaynaklarındaki gerilimi tespit etmiştir. Bunlardan ilki klasik (ve Bizans) antikitesinin sunduğu Büyük İskender’e dayanırken diğeri ise görevi Yecüc ve Mecüc tarafından temsil edilen yabancı barbarlara karşı esasında İslami olan bir devleti muhafaza etmek olan Kuran’ın anlattığı İskender’e uzanır.⁷²

Heşt Bihîşt bu tartışmaların ayrıntılarını kavramada yardımcı olmaktadır çünkü o Kafadar ve Casale tarafından tespit edilen bu gerginlikleri uzlaştırmaya çalışmaktadır. Örneğin, biz Bitlisi’nin nasıl İskender ve Roma İmparatorluğu’nu bir nevi Osmanlılar’ın öncüsü gibi ortaya koyarken, aynı zamanda doğudan gelen barbar işgallerine karşı “medeniyet”i savunan Kuran’ın anlattığı İskender’in anısını yad ettiğini de görmekteyiz. Bitlisi her ikisini nasıl bir araya getirebilmektedir? Bitlisi bunu başarabilmiştir çünkü “Rumi” teriminin kendisi sadece coğrafi veya

71 Cemal Kafadar, “A Rome of one’s own: reflections on cultural geography and identity in the lands of Rum”, *Muqarnas*, vol. 24 [History and Ideology: Architectural Heritage of the “Lands of Rum”] (2007), s. 11-12, 14, 16; Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, (Princeton: Princeton University Press, 1986), s. 254; ve Kristic, “Conversion”, s. 59.

72 Giancarlo Casale, “Seeing the Past: Maps and Ottoman Historical Consciousness”, *Writing History at the Ottoman Court*, s. 92.

tarihi değil, aynı zamanda “etnik” veya “sosyo-fonksiyonel” diğer bir ikili yapı içerisinde kullanılmaktadır.

Kafadar ve diğerlerinin belirttiği gibi, erken dönemde Rumi teriminin zıtlarından birisi “Türk” kavramıdır. Örneğin, Kafadar Sufi ve şair Mevlana'nın on üçüncü yüzyılda yazılmış biyografisinden bir alıntı yapar ki burada bu kutsal adam arkadaşlarına şöyle tavsiyede bulunur: “Eğer birisi bir şeyler inşa etmek istiyorsa Rumi hizmetçiler, yıkmak istiyorsa Türk hizmetçiler tercih etsin, çünkü dünyanın imar edilmesi Rumilere has iken, yıkımı ise Türklere özgüdür.”⁷³ Bu ayırım çok ilginçtir çünkü o birbirine düşman olarak konumlanan Müslüman-Hristiyan ikileminden oldukça farklıdır. Burada “Türk” terimi muhtemelen, görevleri doğal olarak yıkımı gerektiren askeri sınıfa işaret ederken “Rumi” terimi ise meşguliyetleri üretim olan çiftçi sınıfını ifade etmektedir. Yukarıda Osman'ın saltanatı ile ilgili hikayelerde gördüğümüz üzere, *Heşt Bihişt*'de Bitlisi'nin tam da bu sosyo-fonksiyonel çelişkiyi vurguladığını söyleyebiliriz. On altıncı yüzyılın sonuna geldiğimizde, bu ikili yapı daha geniş bir grup kimliğine bürünmüştür; şöyle ki, “Türk” Orta Asya'nın geleneksel yaşayışını ifade ederken “Rumi” bir çok bileşeni içeren ve etnik olmayan bir kimliği ifade etmektedir. İdris-i Bitlisi bu görüşün en meşhur savunucusu olan Mustafa Ali'den bir asır önce gelmektedir.⁷⁴ Bu nokta oldukça önemlidir çünkü Bitlisi'nin, özellikle Fatih zamanında artmış olan, Osmanlı sarayını “Romalılaştırma” eğiliminin içerisinde hareket ettiğini göstermektedir. II. Mehmed'in saltanatının sonuna geldiğimizde, Osmanlı Sultanı İstanbul'dan ve önceki Bizans topraklarından devleti yöneten bir sezar olarak sunuluyor,⁷⁵ imparatorluk gelirlerinin %81'lik aslan payı, Bizans'ın Rumeli'deki eski topraklarından çıkıyordu.⁷⁶ Bitlisi, Osmanlı İmparatorluğu'nu kavramsallaştırma şeklini daha çok Fatih'in saltanatındaki genel atmosfere borçludur ki zaten onun temel referans kaynağı olan Ruhi de Bayezid'in tahta çıkmasından kısa süre sonra yazdığı eserinde bu atmosferi yansıtmıştır.

Yine de, bu akımlar II Beyazıt devrinde (kısmen Safeviler'in yükselişi üzerine) daha geniş ölçekte İslamlaştırma politikalarının lehine olmak üzere kısmen aksi yöne dönmeye başlamıştır. Bitlisi'nin imparatorluğun “Rumi” kimliğine yaptığı vurgu, II Beyazıt'ın saltanatı döneminde meydana gelen değişikliklere karşı koyamamıştır.

73 Kafadar “A Rome”, s. 11.

74 Fleischer, *Bureaucrat*, s. 254.

75 İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume One, 1300-1600*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s. 17-18.

76 İnalçık, *An Economic*, s. 55.

Kurani pasajlar ekleyerek Ruhi'nin anlatımına yaptığı "katkılar" işe yaramamıştır. Sonuçta, Yıldız'ın gösterdiği gibi, tamamlandığında, Bitlisi'nin eseri Osmanlı Sarayı tarafından çok da iyi karşılanmamıştır.⁷⁷ Sönmez'in gösterdiği üzere, Bitlisi'nin Osmanlı sultanlarını sık sık İslam öncesi İran padişahlarıyla kıyaslamasına karşı yapılan muhalefet, onun eserine yapılan itirazlar arasındadır.⁷⁸ Saray daha sonra Müslüman bir alim ve hukukçu olan Kemalpaşazade'yi resmi tarih yazımı için görevlendirmiştir. Bu durumda Bitlisi kendisine yeni efendiler bulmaya çalışmak zorunda kalmış, hatta Şah İsmail'e hizmet etmek üzere İran'a dönmeyi düşünmüştür.⁷⁹

On altıncı yüzyıl ilerledikçe, "Rumi" terimi bu defa coğrafi bir tabir olmak üzere başka bir ikili yapının içerisinde kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı şüara tezkireleri Rumi şairlerle Anadolu'nun doğusundaki Türkçe yazan fakat aynı zamanda etnik olarak "Acem" olarak anılan şairler arasında bir zıtlık oluşturmuştur.⁸⁰ Acem kelimesi "barbar" anlamına geldiği Arapça'dan Türkçe'ye ve Farsça'ya geçmiştir. Genel olarak, Farslılar'ı ifade etmek için kullanılmıştır. On beşinci yüzyıl ve erken dönem on altıncı yüzyıldaki olayları göz önüne aldığımızda, "Rumi" teriminin karşıtının on dördüncü yüzyılda "sınıf-temelli" Türk teriminden on altıncı yüzyılda "etnik" Acem kelimesine dönüşmesi daha da önem kazanmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'da batıya doğru genişlemesinin sürekli doğudan gelen istilalarla tehdit edilip yavaşlatılması bu dönemde olmuştur. Osmanlılar Timur istilası (1402), Karamanlılar tarafından başkent Bursa'nın kuşatılması (1413), Timur'un oğlu Şahruh tarafından diğer bir Anadolu istilası (1435), Uzun Hasan'ın Tokat'ı işgali (1472) ve son olarak 1500'lerde başlayan Safevi yanlı ayaklanmalarla mücadele etmek için Doğu'ya yönelmek zorunda kalmışlardır. On beşinci yüzyıl sonları ve on altıncı yüzyılda Osmanlı kaynakları mütemadiyen doğudaki bu Türko-İrani grupları (özellikle Safeviler'i) "Türk," "Tatar" ve "Acem" olarak isimlendirmişler ve "Rumi" ile karşılaştırmışlardır. Kafadar tarafından işaret edilen, "Türk" ve "Acem" terimlerinin "Rumi" teriminin karşıtı olarak birleşmesiyle meydana gelen değişimin, bu arka plan akılda tutulduğunda daha anlamlı hale geleceğini düşünüyorum. Bu semantik değişimin ilk izleri, Osmanlılar'ı hem yağmacı bir göçebelige karşı zirai refahı temsil eden bir Romalı ve İskenderi olarak düşünen, hem de barbar yağmacıları imparatorluk oluşumundan uzak tutan İslami anlamda İskenderi olarak algılayan Bitlisi'de fark edilebilir.

77 Yıldız, "Ottoman", s. 486-7.

78 Sönmez, *İdris*, s. 46.

79 Genç, "Şah".

80 Kafadar, "A Rome", 15.

İdris-i Bitlisi'nin Heşt Bihışt'inde Osmanlı'ya Dair Efsanenin Yaratılması ve Tarih Yazımı

Özet ■ Bu makale İdris Bitlisi'nin *Heşt Bihışt*'inde erken dönem Osmanlı tarihi'nin nasıl ele alındığını incelemektedir. Daha önceki akademik çalışmalar, Osmanlı kroniklerinde Osmanlı hanedanı'nın kökenine dair gerçekleri bulmaya çalışırken Bitlisi'nin eserinin tam aksi yönden incelenmesi gerektiğini, yani, yazarın bilinçli bir efsane oluşturma sürecine girdiğini düşünüyorum. Bitlisi iki farklı efsaneyi bir araya getirmeye çalışmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı Hanedanı'nın kökenine dair efsane ki burada Osmanlı sultanlarının Orta Asya ile irtibatı kurulmaktadır. İkincisi ise, Osmanlı devlet yönetiminin teşekkülüne dair efsanedir ki o burada Osmanlı Devleti'ni bir Roma İmparatorluğu —Büyük İskender'in ve Bizans İmparatorları'nın varisi— olarak sunmaya çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihışt*, Osmanlı Hanedan Efsanesi, Osmanlı Tarih Yazımı, İran Tarih Yazımı, Rum

Kaynakça

- Ahmedi: *History of the Kings of the Ottoman Lineage and their Holy Raids Against the Infidels*, haz. ve ter. Kemal Silay, Cambridge 2004.
- Anonim: *Anonim Osmanlı Kroniği*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.
- Aşıkpaşazade: *Die Altosmanische Chronik des 'Ashikpashazade*, haz. F. Giese, Leipzig 1928.
- Bitlisi, İdris: *Hasht Bihisht*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul, MS. 3209.
- Berktaş, Halil: "State and Peasant in Ottoman Historiography", *New Approaches to State and Peasant in Ottoman History*, haz. H. Berktaş ve S. Faroqhi, London 1992, s. 138-139.
- Casale, Giancarlo: "Seeing the Past: Maps and Ottoman Historical Consciousness", *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, haz. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, Bloomington 2013, s. 80-99.
- Crone, Patricia: *God's Rule—Government and Islam: Six Centuries of Medieval Islamic Political Thought*, Columbia University Press, 2005.
- Emiralioglu, Pınar: "Relocating the Center of the Universe: China and the Ottoman Imperial Project in the Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, c. XXXIX, 2012, s. 161-187.
- Erdoğan, Halil Cengiz ve Yücel, Yaşar: "Ruhi Tarihi", *Belgeler*, c. 14/18, 1989-1992, s. 359-472.
- Flemming, Barbara: "Political Genealogies in the Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları/Journal of Ottoman Studies*, c. VII/VIII, 1988, s. 123-137.

- Fleischer, Cornell: *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton 1986.
-, "Bedlisi, Hakim-al-Din-Idris", *Encyclopaedia Iranica*, s. 75-76.
-, "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Süleyman," *Soliman le magnifique et son temp*, haz. Gilles Veinstein, Paris, 1992, s. 159-177.
- Genç, Vural: "Şah ile Sultan Arasında Bir Acem Bürokratu: İdris-i Bidlisi'nin Şah İsmail'in Himayesine Girme Çabası", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, c. XLVI, 2015, s. 43-75.
-, "Acemden Ruma: İdris-i Bidlisi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behişt'in II. Bayezid Kısımı (1481-1512)", (doktora tezi) İstanbul 2014.
- Gibbons, Herbert Adams: *Foundation of the Ottoman Empire: a History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid I (1300-1403)*, Oxford 1916.
- Hagen, Gottfried: "Review of Piterberg, Gabriel, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*", H-Turk, H-Net Reviews, 2006.
- Huart, Clément: "Bitlisi", *Encyclopedia of Islam* (I), s. 715.
- Imber, Colin: "The Ottoman Dynastic Myth", *Turcica*, c. 19, 1987, s. 7-27.
-, "The legend of Osman Ghazi", *The Ottoman Emirate, 1300-1389: Halcyon days in Crete I: a Symposium Held in Rethymnon, 11-13 January 1991*, haz. Elizabeth Zachariadou, Rethymnon 1993, s. 67-76
-, *Studies in Ottoman History and Law*, Istanbul 1996, s. 8-13.
- İnalcık, Halil: "The Rise of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, haz. P. M. Holt ve Bernard Lewis, London 1964, s. 152-167.
-, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Volume One, 1300-1600*, Cambridge 1994.
- Kafadar, Cemal: *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley 1995.
-, "A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum", *Muqarnas*, c. 24, 2007, s. 7-25.
- Kastritis, Dimitris: "The Historical Epic *Ahval-i Sulţān Mehemmed* (The Tales of Sultan Mehmed) in the context of early Ottoman historiography", *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, haz. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, Bloomington 2013, s. 1-23.
- Kemalpaşazade: *Tevarih-i Al-i Osman, I. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Ankara, 1991.
- Köprülü, M. Fuad: *The Origins of the Ottoman Empire*, çev. Gary Leiser, Albany 1992.

- Krstić, Tijana: "Conversion and Converts to Islam in Ottoman Historiography of the Fifteenth and Sixteenth Centuries", *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, haz. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, Bloomington 2013, s. 58-79.
-, *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*, Stanford 2011.
- Lindner, Rudi Paul: *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington 1983.
-, *Exploration in Ottoman Prehistory*, Ann Arbor 2007.
- Lowry, Heath: *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany 2003.
- Ménage, Victor: "The beginning of Ottoman Historiography", *Historians of the Middle East*, haz. P. M. Holt ve Bernard Lewis, London 1964, s. 168-179.
-, "Bitlisi", *Encyclopedia of Islam* (2), s. 1207-1208.
- Mengüç, Murat Cem : "Histories of Bayezid I, Historians of Bayezid II: Rethinking Late fifteenth-century Ottoman Historiography", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, c.76 /3, 2013, s. 373-389.
- Naḥçivani, Muhammed b. Hinduşah: *Desturü'l-Katib fi Ta'yini'l-Meratib*, haz. 'Abdü'l-Kerim 'Alioghlu 'Alizade, Moskva 1964-1976.
- Neşri, Mehmed: *Neschri Chronik*, ed. F. Taeschner, Leipzig 1951.
- Piterberg, Gabriel: *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*, Berkeley 2003.
- Sönmez, Ebru: *Idris Bidlisi: Ottoman Kurdistan and Islamic Legitimacy*, Istanbul 2012.
- Tezcan, Baki: "The Memory of the Mongols in Early Ottoman Historiography", *Writing History at the Ottoman Court: Editing the Past, Fashioning the Future*, haz. H. Erdem Çıpa ve Emine Fetvacı, Bloomington 2013, s. 23-38.
- Uruç, *Tevarih-i Al-i Osman*, haz. F. Babinger, Hanover 1925.
- Witteck, Paul: *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938.
- Yıldız, Sara Nur: "Ottoman Historical Writing in Persian (1400-1600)", *Persian Historiography: History of Persian Literature*, haz. Charles Melville, London 2012, s. 436-502.